

کاربرد نظریه زمینه‌ای در پژوهش‌های طراحی شهری^۱

آزاده لک^۲

۱. این مقاله برگرفته از پایان‌نامه نگارنده در رشته دکتری طراحی شهری با عنوان *بازآفرینی حس «دلبستگی به مکان» در بازسازی محلات مسکونی پس از زلزله بم* است که به راهنمایی دکتر کوروش گلکار و دکتر علیرضا فلاحی در دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی، آذرماه ۱۳۹۲ ارائه و دفاع شده است.

۲. دکتری طراحی شهری، دانشگاه شهید بهشتی؛

azadeh_lak@yahoo.com

3. cognitive

4. affective

5. behaiveral

6. G. Pretty, Heather M.

Chipuer, and P. Bramston.”

Sense of Place Amongst Adolescents and Adults in two Rural Australian Towns: The Discriminating Features of Place Attachment, Sense of Community and Place Dependence in Relation to Place Identity”, pp. 275.

در این مطالعه از دو روش توصیفی-تحلیلی برخاسته از مطالعات گسترده نظری برای شناسایی «نظریه زمینه‌ای» و روش‌شناسی مربوطه و روش پیمایشی، برآمده از تجربه عملی به‌کارگیری فرایند «نظریه زمینه‌ای»، استفاده شده است. در این پژوهش روش کاربردی استفاده از «نظریه زمینه‌ای» در پژوهش‌های طراحی شهری با هدف اعتلای کیفیت مکان بر اساس درک و تفسیر مردم بیان شده است. در ادامه جایگاه نظریه‌های منبعث از روش «نظریه زمینه‌ای» با استفاده از فرا نظریه لنگ و گونه‌شناسی نظریه‌های طراحی شهری گلکار در میان نظریات طراحی شهری تبیین شده است.

۱. مقدمه

محیط مصنوع، علاوه‌بر ساختار کالبدی، شبکه‌ای پیچیده از روابط متنوع توأمان میان افراد و افراد و محیط دارد. زمانی که ارتباط انسان و محیط به درک معانی و امکانی برای وقوع تجارب انسان منجر شود، محیط به مکان تبدیل می‌شود. در این صورت مکان به بخشی از تجربه محیطی فرد بدل می‌شود که در آن رابطه شناختی^۳، عاطفی^۴، و رفتاری^۵ انسان در تعامل با افراد ساکن آن محیط هم‌پیوند شود.^۶

کلیدواژگان: طراحی شهری، نظریه زمینه‌ای، مدل زمینه‌ای.

چکیده

دانش طراحی شهری به مثابه هنر و علم آفرینش مکان‌های پایدار همواره نیازمند پایه‌های نظری است که بر اساس فهم دقیق رابطه انسان و مکان و کیفیت محیط تبیین شوند. نبود ابزارهای مناسب نظریه‌پردازی در این رشته با توجه به جوان بودن دانش طراحی شهری از یک سو و نظریه‌های نامناسب برخاسته از روش‌شناسی کمی که در آن‌ها از درک و تفسیر کاربران از مکان غفلت شده است، از سوی دیگر، نیاز به کارگیری روش‌شناسی کیفی-تفسیرگرای متجانس با ماهیت کیفیت‌گرای طراحی شهری را ایجاد کرده است. علی‌رغم این نیاز تاکنون پژوهش‌های بسیار محدودی با استفاده از روش‌شناسی کیفی، به‌خصوص در موضوع «نظریه زمینه‌ای» در حوزه طراحی شهری انجام شده است. هدف در این مقاله تبیین ویژگی‌ها و فرایند «نظریه زمینه‌ای» به مثابه روش‌شناسی کیفی پژوهش، چگونگی استفاده از آن در مطالعات طراحی شهری، و بازشناسی جایگاه نظریه‌های منبعث از آن در نظام گونه‌شناسی نظریه‌های طراحی شهری است.

اهمیت مفهوم مکان از نگرش فلسفی ارسطو بدین مقوله آغاز شده است و گسترش آن تا به امروز در مجموعه متنوعی از رشته‌هایی چون روان‌شناسی محیطی، معماری، جغرافیا، جامعه‌شناسی، و فلسفه دیده می‌شود. با توجه به اهمیت مکان‌سازی^۷ در طراحی شهری، با هدف غایی آفرینش مکان پایدار^۸، شناخت جوهره و ساختار مکان به‌خصوص در مباحثی چون «حس مکان» و تأثیر آن در غنای امر طراحی، بر ضرورت مطالعات مکان در این رشته افزوده است، بنا بر این تلاش می‌شود که امکان شناسایی ادراکات مکانی و معانی انضمامی در کاربران هر مکان ایجاد شود. از آن جمله می‌توان به رویکرد پدیدار شناختی^۹، تعاملات سمبلیک^{۱۰} میلیگان^{۱۱}، تحلیل گفتمانی^{۱۲} دیکسون و دورهم^{۱۳}، شناخت اجتماعی^{۱۴} استدمن^{۱۵}، و روان‌شناسی محیطی اشاره کرد. این رویکردها عمدتاً از دو سنت نظری و روش‌شناسی^{۱۶} مجزا تبعیت می‌کنند که یکی متکی به رویکرد کیفی در پارادایم تفسیرگرایی و دیگری رویکرد کمی در پارادایم اثبات‌گرایی^{۱۷} است.^{۱۸} در مطالعات کمی طراحی شهری با شناسایی مفهوم مکان با رویکرد اثبات‌گرایی^{۱۹} - تجربه‌گرایی به بررسی میزان ویژگی‌ها و کیفیت‌های موجود در مکان، مبتنی بر ملاحظات نظری یا تجربی و کمی‌سازی (اندازه‌گیری) آن‌ها پرداخته می‌شود. در این رهیافت، مکان، پدیده عینی و صوری با ویژگی‌های کمی تلقی می‌شود که حتی خصوصیات کمی کاربران مکان نیز در شناخت مکان اثر می‌گذارد. در این روش که پیش‌تر در روان‌شناسی محیطی به کار گرفته شده، به تفاوت‌های ارزیابی مردم از مکان‌ها، متأثر از تفاوت میان انسان‌ها و متکی به خصوصیات جمعیت‌شناختی^{۲۰} چون سن، درآمد، جنس، و... و کمیت‌های مکانی چون تراکم، سرانه‌ها، و... می‌پردازند.^{۲۱}

امروزه رویکرد کیفی تفسیرگرا در علوم طراحی بالأخص طراحی شهری، امکان نگرش کلیت‌گرا- انسان‌گرا را با امکان دخیل کردن تجربه و ادراک انسان در شناخت مکان فراهم آورده است.^{۲۲} در این رویکرد برعکس روش اثبات‌گرا، واقعیت خارج از انسان نیست، بلکه در ذهن، آگاهی، و تجربه او جریان دارد و از طریق تعامل بین کاربران مکان با محیط انسان‌ساخت تفسیر می‌شود.^{۲۳}

در حوزه مطالعات طراحی شهری، رویکرد تفسیرگرایی کیفی می‌تواند از طریق روش‌هایی چون پدیدارشناسی، مردم‌نگاری^{۲۴}، اقدام‌پژوهی^{۲۵}، نمونه موردی^{۲۶}، و نظریه زمینه‌ای^{۲۷} به انجام برسد. گروت یکی از روش‌های کیفی مفید در مطالعات معماری را نظریه زمینه‌ای معرفی می‌کند.^{۲۸} از متقدم‌ترین

پرسش‌های پژوهش

۱. «نظریه زمینه‌ای» به منابعی که روش تحقیق و ابزار نظریه‌پردازی چه ویژگی‌ها و فرایندی دارد؟
۲. از روش «نظریه زمینه‌ای» چگونه می‌توان در طراحی شهری استفاده کرد؟
۳. نظریه‌های تولیدشده منبعت از «نظریه زمینه‌ای» در گونه شناسی نظریه‌های طراحی شهری چه جایگاهی دارند؟

7. Place making

۸. کوروش گلکار، آفرینش مکان پایدار، ص ۱۲۶.
۹. نک:

C. Norberg-Schulz, *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*.

10. symbolic interaction

۱۱. نک:

Melinda Milligan, "Displacement and Identity Discontinuity: The Role of Nostalgia in Establishing New Identity Categories".

12. discourse analysis

۱۳. نک:

J. Dixon and Kevin Durrheim, "Dislocating identity: Desegregation and the Transformation of Place".

14. social cognition

۱۵. نک:

R. Stedman, "Is it Really Just a Social Construction? The Contribution of the Physical Environment to Sense of Place".

16. methodology

17. positivist

18. M. Patterson & D.

Williams, "Maintaining Research Traditions on Place: Diversity of Thought and Scientific Progress".

۱۹. بر مبنای رویکرد اثبات‌گرایی، علم، روشی برای نیل به واقعیت‌ها و فهم جهان به منظور پیش‌بینی و کنترل آن است. جهان اطراف ما بر مبنای قوانین مشخص عمل می‌کند و تهاذر صورتی که رهیافت خاصی از روش علمی به کار گرفته شود، می‌توان آن‌ها را شناخت. همچنین، فرض می‌شود که محقق و پژوهش‌شونده هستی‌هایی مستقل از هم هستند بنا بر این، محقق قادر به مطالعه پدیده مورد نظر، بدون تأثیر گذاری یا تأثیر پذیری از آن است (نک: محمدتقی ایمان و منیژه محمدیان، «روش‌شناسی نظریه‌بنیادی»)، 20. Scio-demographic
21. M. Bonaiuto & F. Fornara & M. Bonnes, "Indexes of Perceived Residential Environment Quality and Neighborhood Attachment in Urban Environments: A Confirmation Study on the City of Rome", pp. 52.
۲۲. لیندا، گروت، روش‌های تحقیق در معماری، ص ۱۸۰.
۲۳. محمدتقی ایمان و منیژه محمدیان، همان، ص ۶۹
24. Ethnography
25. Action research
26. Case study
27. Grounded Theory
۲۸. لیندا گروت، همان، ص ۱۸۱.

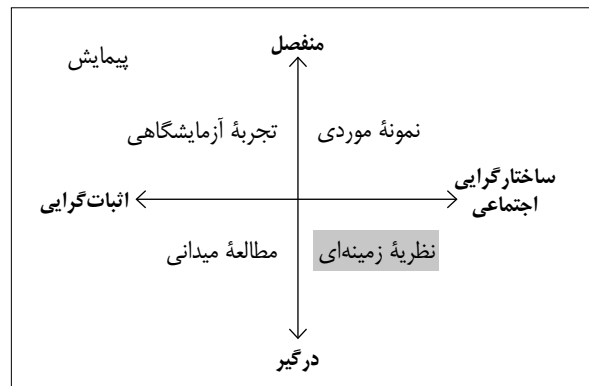
ت ۱. دسته‌بندی روش‌های تحقیق، مأخذ:

J. Kelly, "A Proposition for a Construction Research Taxonomy"

می‌شود.^{۴۱} هدف محقق در این روش، گذار به ماورای توصیف، تولید یا کشف یک نظریه^{۴۲}، همراه با تحلیل انتزاعی یک فرایند یا کنش و تعامل است.^{۴۳} نظریه‌ای حاصل از «نظریه زمینه‌ای»، از دل داده‌های پژوهش بیرون می‌آید، بدین صورت که مراحل ساخت نظریه جدا از هم انجام نمی‌شود، بلکه همه مراحل گردآوری، تحلیل داده‌ها، و ساخت نظریه رهیافتی منسجم و در ارتباطی متقابل و با فرایندی رفت‌وبرگشتی دیده می‌شوند.^{۴۴} به طور کلی می‌توان «نظریه زمینه‌ای» را فرایند ساخت نظریه‌ای مدون دانست که از طریق گردآوری منظم و تحلیل استقرایی داده‌ها، برای پاسخ‌گویی به پرسش‌های پژوهش‌های فاقد مبانی نظری کافی، صورت می‌گیرد.^{۴۵}

شناخت دقیق‌تر «نظریه زمینه‌ای» از طریق مقایسه آن با سایر روش‌های اصلی تحقیق کیفی یعنی پدیدارشناختی، مردم‌نگاری، مطالعه موردی، و اقدام‌پژوهی انجام می‌شود. در ادامه به تفاوت‌های اجمالی میان این روش‌ها پرداخته می‌شود.

هدف در روش «پدیدارشناسی» تأکید بر معنای حاصل از تجربه ادراکی افراد است و توصیف تجربه زیسته آن‌ها از یک مفهوم یا یک پدیده در شناخت آن مفهوم یا پدیده است. هدف اصلی در این روش تقلیل تجارب فردی در قبال یک پدیده است که با توصیفی از ذات اصلی پدیده همراه است. تفسیر و توصیف در این روش، تنها بر اساس داده‌های برآمده از بستر تحقیق به دست می‌آید.

رویکردهای کیفی در شناخت مکان روش «پدیدارشناسی» است که مطابق آن مکان را مرکز تجربه زیست جهان انسان می‌دانند و مکان را بر اساس آگاهی و ادراک فرد در تجربه زندگی می‌شناسند.^{۴۹}

امروزه اهمیت مباحث اجتماعی در علوم طراحی و طراحی شهری، نیاز به روش‌های کیفی متجانس با شناخت ماهیت مسائل اجتماعی مرتبط با مکان را آشکار ساخته است تا کاربران با بهره‌گیری از روش‌های مذکور امکان تفسیر و خوانش مکان را بیابند. این تفسیر و خوانش در رابطه دادوستدی^{۳۰} و روابط متقابل^{۳۱} میان انسان و محیط کالبدی در بستر اجتماعی شکل می‌گیرد.^{۳۲} در این دیدگاه حوادث روزمره زندگی در ارتباط با عناصری چون مردم، محیط، مکان، و زمان اهمیت می‌یابد.^{۳۳} با توجه به اهمیت این دیدگاه در غنای امر طراحی مکان، روش‌های متجانس با نحوه درک و تفسیر مردم از زندگی روزمره در مکان، مانند نظریه زمینه‌ای^{۳۴}، رواج یافته است.^{۳۵}

به دلیل کمبود پژوهش‌های انجام‌شده به روش نظریه زمینه‌ای در طراحی شهری، در این پژوهش تلاش می‌شود که با معرفی نظریه زمینه‌ای و روش آن با معرفی فرایند و مثال‌های کاربردی^{۳۶}، راه استفاده از این روش در مطالعات طراحی شهری و به‌خصوص مفاهیم مرتبط با مکان (حس مکان، معانی مکان و ادراک مکان) هموار و به فهم عمیق‌تر موضوعات مربوط به مکان کمک شود.

۲. معرفی نظریه زمینه‌ای

نظریه زمینه‌ای، شکلی از روش‌شناسی کارآمد در مطالعات کیفی به روش استقرایی^{۳۷} است که پژوهشگر به‌جای آزمون نظریه‌های موجود، به تدوین و تبیین نظریه می‌پردازد.^{۳۸} به تعبیری نظریه زمینه‌ای مجموعه‌ای از روش‌ها است که برای بسط و توسعه نظریه‌ای استقرایی در خصوص یک پدیده به کار می‌رود.^{۳۹}

ریشه‌های نظریه زمینه‌ای در روش‌شناسی تفسیرگرا و پست-اثبات‌گرا^{۴۰} با پیوستاری فلسفی قرار دارد که در «ت ۱» دیده

D. Seamon, "A Way of Seeing People and Place: Phenomenology in Environment-Behavior Research", 30. Transaction
31. Interrelationship
32. M. Bonaiuto & G. Carrus & H. Martorella and M. Bonnes, "Local Identity Processes and Environmental Attitudes in Land Use Changes: The Case of Natural Protected Areas", pp. 631.
33. J. Moore, *Placing home in context*, pp. 210.
۳۴. لازم به توضیح است که در این مقاله از روش استراوس و کوربین با توجه به کاربردی بودن آن استفاده شده است (نک: انسلم استراوس، و جولیت کوربین، مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای).
۳۵. احمد محمدپور، تجربه نوسازی: مطالعه تغییر و توسعه در هورامان با روش نظریه زمینه‌ای، ص ۱۰۱.
۳۶. این مثال‌ها از تحقیقات انجام شده در رساله دکتری طراحی شهری نگارنده اقتباس شده است.

در روش «مردم‌نگاری» که قدیمی‌ترین و معمول‌ترین رویکرد در پژوهش‌های کیفی است، به مطالعه یک گروه از افرادی می‌پردازد که الگوهای واحدی آن‌ها را به هم مربوط می‌کند. در نهایت محقق به توصیف، تفسیر جنبه‌های فرهنگی-اجتماعی یک گروه با جستجو در زندگی مشارکت‌کنندگان می‌پردازد. روش گردآوری اطلاعات در این روش مشاهده مشارکتی، مصاحبه، و یادداشت‌برداری میدانی است.
روش «مطالعه موردی»، در مباحث کیفی، مطالعه متمرکز یک مورد یا نمونه است. این روش با توجه به مطالعه موردها شناخته می‌شود و به روشی محقق در طول مطالعه مرتبط نیست. برخی از محققان به دلایل علاقه درونی خود به مطالعه یک مورد معین و برخی به مطالعه چند یا چندین مورد می‌پردازند تا از طریق تعمیم موضوعها و الگوها را آزمون کنند.
در «اقدام‌پژوهی»، اساساً تأکید بر جنبه‌های کاربردی پژوهش است. تمرکز در این روش نیل به اقدامات مفید در برخورد با مسائل زندگی روزمره است. پژوهش‌های اقدام‌پژوهی پرداختن به اقدامات نظام‌یافته از سوی افرادی است که هدف آن‌ها گردآوری اطلاعات برای بهبود اقدامات مناسب در زمینه‌های خاص زندگی است. اقدام‌پژوهی به منزله شیوه‌ای از تحقیق با هدف یادگیری به منظور آگاه‌سازی، توانمندسازی و برانگیختن مشارکت افراد اهمیت دارد.^{۴۶}
در مجموع تفاوت روش نظریه زمینه‌ای با سایر روش‌های

فوق در این است که هدف مطالعه «نظریه زمینه‌ای» حرکت به ماورای توصیف برای تولید یا کشف یک نظریه، یک طرح تحلیلی انتزاعی، یا یک فرایند یا کنش یا تعامل است، درحالی‌که سایر روش‌ها قابلیت ساخت و بیان نظریه را ندارند.^{۴۷}

۲.۱. تاریخچه

نظریه زمینه‌ای را نخستین بار در سال ۱۹۶۷ دو جامعه‌شناس به نام‌های بارنی جی. گلیسر^{۴۸} و آنسلم ال. استراوس^{۴۹} در پاسخ به مشکل بیماران در حال مرگ و در رشته جامعه‌شناسی مطرح کردند.^{۵۰} این دو برای گردآوری و تحلیل داده‌های کیفی به ساخت شیوه‌ای نظام‌مند پرداختند که «نظریه زمینه‌ای» نام گرفت و آن را در کتاب کشف نظریه زمینه‌ای^{۵۱} یک روش تحقیق معرفی کردند. نظریه زمینه‌ای در مکتب کنش متقابل نمادین بنیان دارد که به مشاهده مشارکتی و معانی ذهنی افراد وابسته است. در این مکتب، افراد به صورت هدفمند، در مقابل موضوع‌های مورد مطالعه خود، کنش و واکنش نشان می‌دهند. این کنش و واکنش به نوع معنایی که موضوعات برای آن‌ها به همراه دارد بستگی می‌یابد.^{۵۲} استراوس و گلیسر مبدعان روش نظریه زمینه‌ای شناخته می‌شوند، اما بعدها به دلیل اختلافات نظری از هم جدا شدند و روایت‌های مختلفی از نظریه زمینه‌ای را بیان کردند. در حال حاضر سه روایت متفاوت از نظریه زمینه‌ای مطرح است: سبک استراوس و گلیسر (۱۹۷۶)، استراوس و کوربین

ویژگی سبکی	گلیسر (۱۹۷۸، ۱۹۹۲)	استراوس و کوربین (۱۹۹۸)
وجود تئوری‌های پیش فرض	-	استفاده از بیانیه نظری
رویکرد استقرایی / قیاسی	استقرایی	استقرایی / قیاسی
استفاده از ادبیات موضوعی پیش از ساخت نظریه	-	دارد
تمرکز تکنیکی	روش خلاقانه	دیدگاه رویکرد خطی در تکنیک
سطح جزئیات ^{۵۴}	حوزه مطالعه ^{۵۵}	پدیده یا چالش مورد مطالعه
کدگذاری باز / محوری / گزینشی	کدگذاری باز / محوری	کدگذاری باز / محوری / گزینشی

تفاوت‌های موجود در روایت‌های استراوس و کوربین (۱۹۹۸) و گلیسر (۱۹۷۸، ۱۹۹۲)، مأخذ: A. Knight, Andrew & L. Ruddock, *Advanced Research Methods in the Built Environment*, p. 76.

37. Inductive

۳۸. نک: یزدان منصوریان، «گراند تئوری: نظریه‌سازی استقرایی بر اساس داده‌های واقعی».

39. W. L. Newman, *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*. pp. 234.

40. Post positivist

41. J. Kelly, "A Proposition for a Construction Research Taxonomy", pp. 1175.

42. Theory

۴۳. نک: انسلم استراوس و جولیت کوربین، همان.

۴۴. نک:

K. Chamberlain, *What Is Grounded Theory?*

Qualitative Research For The Human Science.

۴۵. نک: یزدان منصوریان، همان.

۴۶. نک: محمد تقی ایمان، *روش‌شناسی تحقیقات کیفی*.

۴۷. نک: انسلم استراوس، و جولیت کوربین، همان.

48. Glaser

49. Strauss

۵۰. گلیسر و استروس از مکاتب اندیشه متفاوتی برخاسته‌اند که بر ایند آن یک همکاری قوی و مکمل بین آن‌ها بود. به طوری که گلاسره به شدت از روش‌شناسی (کمی و استقرایی) لازارسفلد متأثر بود. استروس نیز تحت تأثیر آثار «تعامل‌گرایی» و «عمل‌گرایی» مکتب شیکاگو و متفکران این مکتب یعنی پارک، توماس، دیویی، مید، هیوز، و بلومر بود. در این دوران رویکردهای تجربی، حاکم بر عرصه معرفتی و روش‌شناسی بوده و تحقیقات جامعه‌شناسی نیز متأثر از چنین رویکردهایی بوده‌اند.

تحلیل داده‌ها در نظریه زمینه‌ای هستند؛ یعنی نکات کلیدی داده‌های استخراج‌شده بر اساس قیاس و پرسشگری هستند که برای آن‌ها یک شناسه^{۶۴} تعیین می‌شود. سپس شناسه‌هایی که به جنبه مشترک یک پدیده اشاره دارند با مقایسه دسته‌بندی و تحت عنوان «مفهوم» خوانده می‌شوند.^{۶۵}

«مقولات» در نظریه زمینه‌ای، نسبت به مفاهیم انتزاعی‌تر هستند و در سطح بالاتری قرار دارند. از ترکیب و کنار هم قرار گرفتن چند مفهوم، یک مقوله تشکیل می‌شود. مقولات شالوده‌های تدوین نظریه‌اند و ابزاری را فراهم می‌کنند تا نظریه انسجام یابد.^{۶۶}

آشنایی با روش‌شناسی نظریه زمینه‌ای نیازمند شناخت مفاهیم اصلی این روش نظیر حساسیت نظری، نمونه‌گیری نظری، و اشباع نظری است که به اختصار معرفی می‌شوند:

– حساسیت نظری^{۶۷}: کیفیتی است که به شخصیت، آگاهی، و باریک‌بینی محقق در خصوص معنی داده‌ها مربوط است و باعث می‌شود که نظریه ساخته‌شده مفهومی غنی و منسجم داشته باشد. منبع حساسیت نظری، ادبیات موضوعی تحقیق است که شامل مطالعات قبلی در خصوص موضوع پژوهش و مدارکی مانند بیوگرافی‌ها، اسناد، تجربه‌های حرفه‌ای، و تجربه شخصی است. حساسیت نظری مبنای گردآوری داده‌ها است.^{۶۸}

– نمونه‌گیری نظری^{۶۹}: شیوه‌ای از گردآوری داده بر مبنای مفاهیم و موضوعات منبع از داده‌ها است. هدف از نمونه‌گیری نظری، گردآوری داده‌ها از مکان‌ها، افراد، و حوادث مختلف برای کمک به محقق به منظور یافتن جهت و مسیر گردآوری داده‌های مورد نیاز، مکان وجود داده‌ها، و چگونگی ارتباط داده‌ها به همدیگر است. نمونه‌گیری در جریان پژوهش تا زمانی ادامه می‌یابد که داده‌ها و مقولات به اشباع^{۷۰} برسد.^{۷۱} معمولاً حجم نمونه در مطالعات کیفی بین چهار تا چهل نفر است.^{۷۲}

(۱۹۹۸) و گلیسر (۱۹۷۸، ۱۹۹۲). تفاوت عمده میان این روایت‌ها را می‌توان در پایه تکنیک تحلیلی و روش استقرایی-قیاسی استراوس و کوربین (۱۹۹۸) کدگذاری ماهوی و روش استقرایی گلیسر (۱۹۷۸، ۱۹۹۲) در نظریه‌پردازی دانست. تفاوت‌های عمده این دو روایت در جدول «ت ۲» ارائه شده است.^{۵۳}

۲.۲. کاربرد روش‌شناسی نظریه زمینه‌ای

از نظریه زمینه‌ای در موارد متعددی استفاده می‌شود:^{۵۴}

– درک محیطی که در گذشته به طور کافی بررسی نشده یا شناخت کمتری از آن هست، یعنی زمانی که محقق نمی‌داند که چه می‌خواهد و در پی چیست و لازم است ماهیت صورت مسئله را درک و تبیین کند.

– درک پیچیدگی‌های یک پدیده در زمینه‌های متعدد^{۵۷}، محقق به روشی نیاز دارد که بدون تغییر در زمینه و پیچیدگی‌های آن بتواند داده‌های آن پدیده را ساده و مدیریت و به نظریه تبدیل کند.

– درک فرایند و شیوه تجربه افراد مختلف، زمانی که محقق به شیوه‌هایی برای کشف و درک پیچیدگی‌های فرایند و شیوه تجربه افراد نیازمند باشد.

نظریه زمینه‌ای در ابتدا در جامعه‌شناسی توسعه استفاده شد. بعدها در رشته‌هایی مانند روان‌شناسی، مردم‌شناسی، پرستاری، تعلیم و تربیت، و مدیریت نیز کاربرد یافت. امروزه نظریه زمینه‌ای در مطالعاتی چون بررسی رفتار توریست‌ها و ادراک آن‌ها از فضا، در پژوهش‌های مربوط به سلامت^{۵۸}، برنامه‌ریزی مشارکتی در مباحث شهرسازی و کاربری زمین^{۵۹}، و پژوهش‌های طراحی محیط (برای درک معنا و ابعاد مکان) کاربردی قابل توجه است.^{۶۰}

۲.۳. مفاهیم اصلی نظریه زمینه‌ای

روش‌شناسی نظریه زمینه‌ای مستلزم شناخت پایه‌های آن در ذیل مفاهیم^{۶۱} و مقولات^{۶۲} مرتبط است^{۶۳}. مفاهیم واحدهای بنیادی

51. *The Discovery of Grounded Theory*.
 ۵۲. محمدتقی ایمان و منیژه محمدیان، همان، ص ۳۵.
 ۵۳. همان، ص ۳۷. برای مطالعات بیشتر می‌توان به منابع زیر مراجعه کرد:
 B. Glaser, *Basics of Grounded Theory Analysis: Emergence v. Forcing*; op.cit, *Doing Grounded Theory: Issues and Discussions*; B. Glaser, and A. Strauss, *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*; M. Birks, & J. Mills, *Grounded Theory: A Practical Guide*.
 54. Level of detail
 55. Area of study
 ۵۶. محمدتقی ایمان و منیژه محمدیان، همان، ص ۳۷.
 57. multi context
 ۵۸. نک:
 J. Morse & L. Richards, *Read me First for a User's Guide to Qualitative Methods*.
 ۵۹. نک:
 P. Hatley, *Preserving Place: A Grounded Theory of Citizen Participation in Community-Based Planning*.
 60. Lynn Manzo, "For Better or Worse: Exploring the Multiple Dimensions of Place Meaning", p.78.
 61. Concept
 62. Categories
 ۶۳. نک: انسلم استراوس، و جولیت کوربین، همان.

اشباع نظری^{۷۲}: این مفهوم بدان معنی است که گردآوری داده‌ها در پژوهش تا جایی ادامه می‌یابد که دیگر بینش و بصیرتی افزوده نگردد، در این صورت اشباع نظری به تعداد افراد مشارکت‌کننده یا حجم داده‌هایی اطلاق می‌شود، مشروط بر آنکه بیش از آن اطلاعات تازه‌ای کشف نشود. معنی دیگر قابل تأمل دیگر برای اشباع نظری توسعه مقولات بر مبنای ویژگی^{۷۴} و ابعاد^{۷۵} آن‌ها است که شامل تنوع و روابط آن‌ها با دیگر مفاهیم و مقولات است و نه صرفاً رسیدن به مجموعه‌ای از مقولات.^{۷۶}

۳. به‌کارگیری روش‌شناسی نظریه زمین‌های در طراحی شهری

با توجه به کارکرد مفید نظریه زمین‌های در مطالعات توربسم شهری، برنامه‌ریزی مشارکتی در شهرسازی، و پژوهش‌های کیفی در طراحی محیط بر مبنای درک معنا و ابعاد مختلف مکان^{۷۷}، هنوز استفاده از این روش در مطالعات طراحی شهری رواج نیافته است و تعداد بسیار محدودی از پژوهش‌های طراحی شهری در سطح جهانی به این روش انجام شده است. با توجه به نیاز به تبیین و ساخت نظریه در مطالعات طراحی شهری، در این پژوهش به معرفی روش‌های تحلیلی و فرایند منظم روایت استراس و کوربین (۱۹۹۸)، به عنوان روش نظریه زمین‌های پرداخته شده است، چرا که در این روش با فرایندی متمرکز و تعاملی به ساخت نظریه می‌پردازند، این مسیر روشنی را در اختیار محقق قرار می‌دهد.^{۷۸}

«روش نظریه زمین‌های» از روش‌هایی است که امکان شناخت منظم دیدگاه‌ها و معانی را از دیدگاه افراد در یک موقعیت خاص فراهم می‌کند. در این روش با درگیری کامل پژوهشگر با موضوع مطالعه و امکان به‌کارگیری روش‌های متعدد و چندگانه گردآوری داده‌ها و امکان تحلیل‌های مجدد

رفت‌وبرگشت بسیار میان نظریه (تحلیل داده‌ها) و میدان (گردآوری داده‌ها^{۷۹})، کوشش می‌شود تا شناخت نظری دقیقی از پدیده مورد مطالعه برای تحقیق فراهم شود. در این روش بر مصاحبه و مشاهده در تولید داده‌های تجربی، جذب محقق در میدان مطالعه، جلب اعتماد افراد مورد مطالعه تأکید می‌شود.^{۸۰}

رهیافت کیفی این روش در مطالعات طراحی شهری این امکان را می‌دهد که شناخت و درک معنای مکان برای کاربران مکان، نه در چهارچوب‌های نظری تعیین‌شده، بلکه با نظریه‌ای حاصل از تجربه بومی از بستر مطالعه و در شرایط خاص بررسی و تحلیل شود که مبنای طراحی زمینه‌گرا خواهد بود. با توجه به نو بودن پژوهش‌های طراحی شهری، با هدف مکان‌سازی و ناشناخته بودن مفاهیم و معانی مرتبط با مکان، تعامل انسان و مکان به‌خصوص در شرایط خاص (نظیر بازسازی‌های بعد از وقوع بحران در مناطق مختلف) و در زمینه‌های فرهنگی مختلف استفاده از روش نظریه زمین‌های کارآمد خواهد بود. چرا که ارتقای کیفیت مکان به منظور آفرینش مکان‌های پایدار و مطلوب (هدف طراحی شهری)، نیازمند فهم چگونگی ادراک کیفیت و معنای مکان از سوی کاربران مکان است. امروزه اقبال عمومی به مقولات ادراک و معنای مکان و کیفیت محیط انسان‌ساخت در بسیاری از پژوهش‌ها و پایان‌نامه‌های علوم طراحی، می‌تواند روش نظریه زمین‌های (به‌خصوص به مثابه ابزار تحلیلی داده‌ها) را به روشی کارآمد تبدیل کند. بنا بر این در این بخش تلاش شده است که روش‌شناسی نظریه زمین‌های با استفاده از مثال‌ها در مطالعات طراحی شهری به تفصیل بررسی تا به شکلی کاربردی معرفی شود. کاربردی شدن نظریه زمین‌های نیازمند شناخت مفاهیم اصلی و روش‌شناسی این روش است؛ که نگارنده در این مقاله سعی در معرفی آن دارد. مراحل روش‌شناسی «نظریه زمین‌های» که به‌صورت کاربردی در یکی از پژوهش‌های طراحی شهری استفاده شده در «ت ۳» به اجمال و در «ت ۴» به تفصیل ارائه شده است. شرح این مراحل در ادامه می‌آید.

ت ۳ (راست). روش‌شناسی نظریه زمین‌های، مأخذ: لک، بازآفرینی حس دلبستگی به مکان در محلات مسکونی بعد از زلزله: بم. ت ۴ (چپ). نمودار رابطه بین گردآوری اطلاعات و فرایند تحلیل اطلاعات، مأخذ: همان. توضیح شکل: با توجه به ماهیت پژوهش کیفی روش گردآوری داده‌ها و تحلیل نیز مناسب با روش پژوهش نظریه زمین‌های انتخاب شده‌اند که به تفصیل به آن پرداخته می‌شود. مراد از فلش‌های توپر فرایند انجام کار است که پشت سر هم و متوالی انجام می‌شود، در حالی که فلش‌های خط‌چین به نتایج حاصله از فرایند در هر مرحله اشاره دارند و خروجی‌ها هستند که در عرض مطالعات در کنار فرایند اصلی به دست می‌آیند.

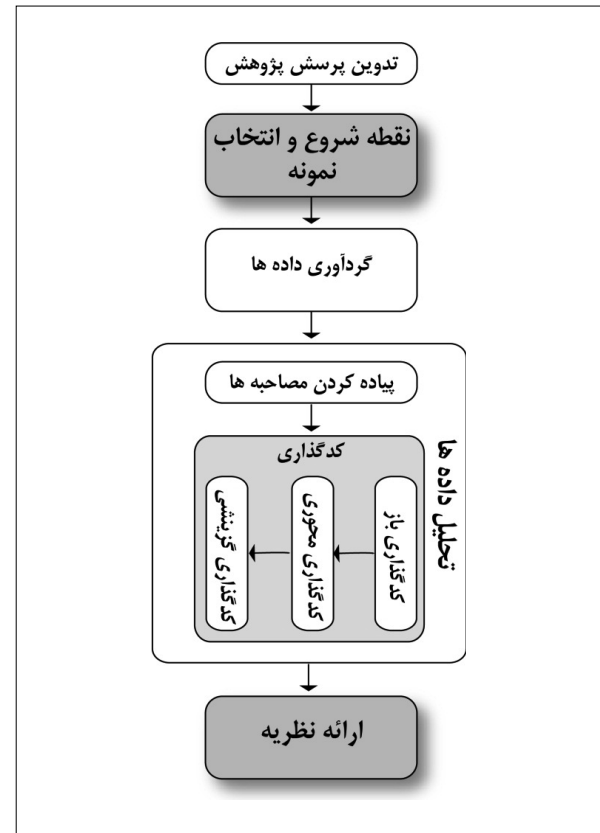
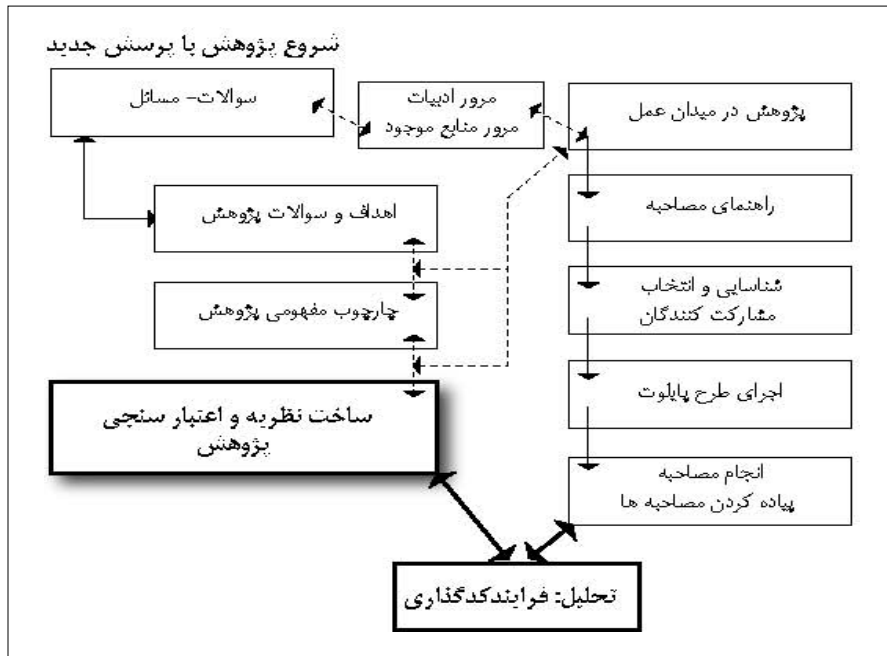
به طور مثال در پژوهش منزو در سال ۲۰۰۵ درباره روش نظریه زمین‌های برای کشف معنای چندگانه مکان، سؤال اصلی تحقیق برای پاسخ‌گویی به چگونگی درک و تجربه سکونت ساکنین این‌گونه تدوین شده است: «محیط مسکونی را ساکنان چگونه ادراک می‌کنند و چه معنایی دارد»^{۸۴}؟ سؤال پژوهش در پایان‌نامه دکتری‌ای نیز که در آن به انکشاف حس دلبستگی به مکان و درک معنای محیط روی ساکنان نیوهمشایر^{۸۵} شمالی پرداخته شده، چنین است: «دلبستگی به مکان در لنداسکیپ نیوهمشایر چگونه شکل می‌گیرد، حفاظت می‌شود و چگونه رنگ می‌بازد؟»^{۸۶}

۳.۲. گردآوری و تنظیم داده‌ها

نظریه زمین‌های روشی استقرای محور است، در این روش با گردآوری دقیق و تحلیل داده‌های کیفی به ساخت نظریه بر مبنای داده‌های برداشت‌شده می‌پردازند. در واقع این روش با

۳.۱. طرح پژوهش: سؤالات نظریه زمین‌های

در روش نظریه زمین‌های، موضوع پژوهش کلی است و شناخت جوانب و کارکردهای پنهان موضوع مورد مطالعه در طول فرایند تحقیق آشکار می‌شود. سؤالات در پژوهش نظریه زمین‌های عموماً کلی و باز هستند و با این پرسش آغاز می‌شوند: «اینجا چه می‌گذرد؟»^{۸۱} سؤالات فرعی تحقیق نیز خود منبعث از سؤال اصلی هستند که باعث تحدید موضوع پژوهش می‌شود.^{۸۲} این سؤالات درباره تغییر تجربه افراد، در طول زمان یا مراحل تغییر، تدوین می‌شوند؛ به طور مثال، فرایند... شدن چگونه است؟ این روش به سؤالات تفهیمی نیز پاسخ می‌دهد؛ مثلاً، ابعاد این تجربه چه هستند؟^{۸۳}

۶۵. نک: حسن دانایی‌فرد، روش‌شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع. ۶۶. انسلم استراوس، و جولیت کوربین، همان.

67. theoretical sensitivity

۶۸. محمدتقی ایمان، همان، ص ۸۶.

69. theoretical sampling

70. saturation

۷۱. انسلم استراوس و جولیت

کوربین، همان، ص ۱۴۶.

72. E.J. Trost, "Research

Note: Statistically

Nonrepresentative

Stratified Sampling: A

Sampling Technique for

Qualitative Studies", p. 5.

73. Theoretical Saturation

74. property

75. dimension

۷۶. اووه فلیک، درآمدی بر تحقیق

کیفی. ص ۱۴۸.

۷۷. می‌توان به مقالات منزو و همکاران

رجوع کرد که از دیدگاه مطالعات علوم

طراحی یه مقوله مکان پرداخته و

سعی در درک معنای مکان داشته‌اند:

Lynn Manzo, *ibid*, pp. 67-86;

Manzo & Rachel G. Kleit,

and Dawn Couch, "Moving

Once is Like Having your

House on Fire Three Times:

The Experience of Place

and Displacement Among

Residents of a Public

Housing Site", pp.1855-1878.

۷۸. لیندا گروت، همان‌جا.

۷۹. کرسول این فرایند را

زیگزالسی می‌نامد (نک: ←

نظریه پیش‌بینی آغاز نمی‌شود، بلکه با زمینه مطالعاتی شروع می‌شود و پس از گردآوری داده‌ها به نظریه‌های مرتبط با این زمینه امکان پدیدار شدن می‌دهد.^{۸۷}

منابع گردآوری داده، در روش نظریه زمینه‌ای، دو دسته‌اند: منابع اولیه شامل مصاحبه‌ها (که اغلب ضبط می‌شوند)، مشاهده مشارکتی، و غیرمشارکتی محقق و منابع ثانویه که تجارب شخصی، ادبیات موجود، و مقایسه آن‌ها را شامل می‌شود. دو نوع ادبیات تکنیکی و غیرتکنیکی برای استفاده در روش‌شناسی نظریه زمینه‌ای مطرح است. ادبیات تکنیکی که شامل گزارش مطالعات تحقیقی و مقالات فلسفی و نظری موضوع تحقیق است و محقق می‌تواند یافته‌های خود را با این منابع مقایسه کند. ادبیات غیرتکنیکی نیز مصاحبه‌ها، بیوگرافی‌ها، خاطرات روزانه، مدارک، مطالب ضبط‌شده، گزارش‌ها و کاتالوگ‌هایی است که به صورت داده‌های ابتدایی، در نظریه زمینه‌ای استفاده می‌شوند.^{۸۸}

این نکته ضروری است که گرچه در این روش محقق با ذهنی خالی از اطلاعات به بررسی موضوع مورد مطالعه نمی‌پردازد، اما این خطر هست که محقق به طور آگاهانه یا ناآگاهانه، اطلاعات پیشین خود را وارد جریان مطالعه کند. بنا بر این، باید از پیش‌داوری یا تحت تأثیر قرار گرفتن محقق از اطلاعات پیشین، با استفاده از روش‌هایی، مانند در پراتنز گذاشتن ایده‌ها، جلوگیری کرد. برای جلوگیری از این اتفاق پیشنهاد می‌شود که محقق، از همان مراحل اولیه پژوهش، وارد میدان مطالعه شود و به گردآوری داده‌ها بپردازد، هرچند گردآوری داده‌ها در نظریه زمینه‌ای از منابع مختلفی مانند داده‌های دست دوم^{۸۹}، تاریخچه زندگی^{۹۰}، مصاحبه‌ها^{۹۱}، مشاهدات درون‌نگری^{۹۲}، داده‌های مشاهده‌ای^{۹۳}، و یادداشت‌های کوتاه^{۹۴} نیز ضروری است.^{۹۵}

در مرحله گردآوری داده، کار نمونه‌گیری، به شکل نظری و هدفمند انجام می‌گیرد تا به اشباع نظری منجر شود. نمونه‌گیری نظری و اشباع نظری از مفاهیم اصلی نظریه زمینه‌ای هستند

که پیش‌تر به آن‌ها اشاره شده است. منبع حساسیت نظری، ادبیات تحقیق، و چهارچوب مفهومی^{۹۶} پژوهش است که از مطالعات انجام‌شده در خصوص موضوع مورد مطالعه و مدارکی مانند بیوگرافی‌ها و اسناد و تجربه‌های گذشته حاصل می‌شود. حساسیت نظری پس از ایجاد سؤال در ذهن محقق در برخورد وی در مواجهه با موضوع پژوهش اهمیت می‌یابد.^{۹۷}

گردآوری داده‌ها در مطالعات طراحی شهری متأثر از چهارچوب آماری مشارکت‌کنندگان و روش‌های گردآوری داده‌ها است.

۱.۲.۳. چارچوب آماری و مشارکت‌کنندگان

در تحقیق کیفی، افرادی که در تحقیق شرکت می‌کنند «مشارکت‌کننده» خوانده می‌شوند. در تحقیق کیفی معیار دقیقی برای تعیین حجم نمونه یا تعداد افراد مشارکت‌کننده نیست. با وجود این، عواملی مانند هدف نمونه‌گیری، نوع نمونه‌گیری، و روش مطالعه در تعیین حجم نمونه مؤثرند. در روش نظریه زمینه‌ای رسیدن به اشباع نظری اهمیت دارد، هرچند عمدتاً در نمونه‌گیری مطالعات کیفی انتخاب چهارالی چهل مشارکت‌کننده کافی هست.^{۹۸}

۲.۲.۳. روش‌های گردآوری داده‌ها

از مهم‌ترین شیوه‌های گردآوری داده‌های کیفی در مطالعات طراحی شهری مصاحبه و مشاهده هستند. هرچند امروزه روش‌های دیگری مانند تصویرنگاری یا نقشه منظر ذهنی نیز با توجه به نوع پژوهش در سایر مطالعات کیفی به کار می‌روند. الف. مصاحبه: در روش نظریه زمینه‌ای استفاده از مصاحبه‌های عمیق^{۹۹}، باز و نیمه‌باز به صورت نیمه‌ساختاریافته^{۱۰۰} و با رابطه چهره به چهره توصیه می‌شود. مصاحبه موقعیتی را فراهم می‌آورد که مشارکت‌کننده تجربه خود از موضوع پژوهش را، با استفاده از زبان و لغات خاص خود تشریح می‌کند. هدف

→ John.W. Creswell,
*Qualitative Inquiry and
Research Design: Choosing
Among Five Approaches*.

۸۰. نک: حامد شیری، روش‌شناسی
تئوری زمینه‌ای.

۸۱. نک: K. Chamberlain, *ibid*.
۸۲. نک: انسلم استراوس و جولیت
کوربین، مبانی پژوهش کیفی: فنون
و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای.

83. J. Morse & L. Richards,
ibid, p.122.

۸۴. این سؤالات برای درک حس
مکان ساکنین در بازسازی محل
مسکونی در بم نیز صورت گرفته است
که نتایج آن کاملاً با پژوهش منزو، با
توجه به شرایط و زمینه‌های فرهنگی
بستر مطالعاتی متفاوت بوده است.

Lynn Manzo, *ibid*, p. 74.

85. Northern New
Hampshire

86. Laura Alexandre,
*Meaning of Place: Exploring
Long-term Residents
Attachment to the Physical
Environment in Northern
New Hampshire*, p. 22.

۸۷. نک: علیرضا پویا و حسنیه
طباطبایی، «راهبرد کیفی پژوهش
نظریه مفهوم‌سازی بنیادی».

۸۸. نک:

John.W. Creswell, *ibid*.
89. Secondary data

ت ۵. چگونگی تحلیل و یافتن
شناسه‌ها در تحلیل سطر به سطر،
مأخذ: همان.

– بهترین و بدترین مکانی که در آن زندگی کرده‌اید کجا
بوده است و چرا؟

ب. مشاهده: مشاهده، شیوه‌ای از گردآوری داده‌ها است که ابتدا در
علوم انسانی به کار گرفته شد. در این روش محقق در جستجوی
الگوی رفتاری افراد در یک محیط یا فرهنگی خاص است^{۱۰۶}. به
طور مثال در پژوهشی مشاهده میزان مراقبت از مکان سکونت،
پاکیزگی محیط، و تمایل به فعالیت‌های مشارکتی در نگهداری
از مجتمع مسکونی نرگس در بم، در بخش نتایج مصاحبه‌های
انجام‌شده از ساکنان، میزان «دلبستگی به مکان» ساکنین را
تأیید کرده است.^{۱۰۷}

۳.۳. رویه تجزیه و تحلیل داده‌ها

در روش نظریه زمینه‌ای گردآوری، نظم دادن و تجزیه و تحلیل
داده‌ها به هم وابسته‌اند و هم‌زمان انجام می‌شوند. این قسمت
فرایند اصلی ساختن نظریه است. روش تحلیل داده‌ها از طریق
شناسه‌گذاری^{۱۰۸} صورت می‌گیرد و به فرایندی از تحلیل اشاره
دارد که از خلال آن مفاهیم شناخته‌شده و ابعاد و ویژگی‌هایشان
کشف می‌شوند. در اصل در نظریه زمینه‌ای بر اساس تشخیص
و شناساندن مفاهیم موجود در داده‌ها از طریق شناسه‌گذاری
عبارات عمل می‌شود. شناسه‌گذاری در نظریه زمینه‌ای به
معنای رمزگشایی و تفسیر داده‌ها و شامل نام‌گذاری مفاهیم
و تبیین آن‌ها با جزئیات بیشتر به شیوه استقرایی است^{۱۰۹}، که

از این نوع مصاحبه، استخراج پاسخ‌های مشارکت‌کنندگان از
عمق موضوع است؛ بنا بر این مصاحبه‌های کیفی نباید برای
مشارکت‌کنندگان محدودیت ایجاد کند و باید برای آن‌ها امکان
بیان تجارب و ادراک خود، درباره موضوع را فراهم کند^{۱۰۱}. در
اینجا هرچه مصاحبه عمیق‌تر و بدون ساختارتر باشد به محقق
کمک می‌کند تا زوایای بیشتری از موضوع را در مرحله تحلیل
بشناسد.

به طور مثال منزو و همکاران در پژوهشی که سال ۲۰۰۷
به روش نظریه زمینه‌ای برای کشف تجربه جابه‌جایی اجباری^{۱۰۲}
ساکنان مسکن عمومی^{۱۰۳} در ایالات متحده آمریکا تحت عنوان
پروژه «برنامه HOPEVI» انجام گرفت، با روش مصاحبه عمیق
میزان احساسات، افسردگی و نارضایتی حاصل از این جابه‌جایی
را در میان ساکنین، همراه با تجارب مکانی، درک رفاه اقتصادی
و اجتماعی و ترجیحات مکانی از ۴۷ نفر از ساکنان یکی از
مجموعه‌های مسکن عمومی آنجا سنجیدند.^{۱۰۴}

مثال دیگر در این زمینه مطالعه تجربه «حس مکان در
بازسازی مسکونی» بعد از زلزله شهر بم است که از حدود
۲۰ نفر از ساکنین شهرک نرگس در بم به روش مصاحبه
نیمه‌ساختاریافته و با سؤالات زیر صورت گرفته است^{۱۰۵}:

– درباره مکان زندگی خود چگونه فکر می‌کنید؟
– چه چیزهایی از مکان سکونتتان را می‌پسندید و چه
چیزهایی را نمی‌پسندید؟

– نمونه‌ای از شناسه‌گذاری سطر به سطر

مصاحبه‌کننده: از حوادث بعد از زلزله در محله‌تان چی یادتان است؟

کمک همسایه	یکی از همسایه‌ها منو بیرون
رابطه با همسایه	اول اومده بود کمک شوهرم. قبل از خانواده خودش اول کسی که دیدم اون بود. من سرم ضربه خورده بودم
زلزله و آوارها	تا یک هفته فراموشی گرفته بودم و همش به همه فحش می‌دادم، از همه بدم می‌آمد همش آوارها و خرابه‌ها بادم می‌آمد. منو برده بودن اصفهان بعد از یه هفته که به هوش آمدم.

90. Life history
91. Interviews
92. Introspection
93. Observational data
94. Memos

۹۵. محمدتقی ایمان و منیژه محمدیان، همان، ص ۴۰.

۹۶. استفاده از ادبیات نظری و چهارچوب مفهومی در آغاز کار در روش استراوس و کوربین پیشنهاد می‌شود تا محقق با آگاهی لازم به مطالعه روی آورد. در حالی که گلیسر معتقد است که محقق باید با ذهن خالی به جمع‌آوری داده‌ها بپردازد. از سوی دیگر، در خصوص جایگاه چهارچوب مفهومی در روش نظریه زمینه‌ای اختلاف نظر هست. بعضی جایگاه آن را پیش از مرحله جمع‌آوری داده، بعضی در مرحله تحلیل، و بعضی در مرحله بیان نتایج و مقام مقایسه با نتایج تحقیق می‌شناسند. با توجه به نمونه‌های بررسی‌شده در این پژوهش و با الهام از روایت استراوس و کوربین جای چهارچوب مفهومی تحقیق در ابتدای امر پژوهش پیشنهاد می‌شود تا به محقق وسعت نظر بیشتری در حساسیت نظری ببخشد. نکته قابل توجه دیگر استفاده از چهارچوب مفهومی به جای چهارچوب نظری در روش نظریه زمینه‌ای است. ←

ت ۶. چگونگی تحلیل و یافتن کدها در تحلیل پاراگراف، مأخذ: همان.

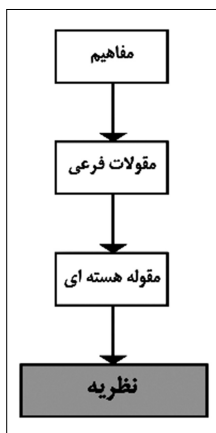
ت ۷. فرایند شناسه‌گذاری، مأخذ: همان.

– نمونه‌ای از شناسه‌گذاری پاراگراف

«از سروصدای لرزش سقف چوبی بیدار شدم، بچه‌ها را با خود به حیاط کشاندم که خانه یکبار به زمین ریخت. در آن زمان به یاد پسر بزرگم افتادم که در خانه خود در انتهای کوچه ما زندگی می‌کرد. به سرعت به طرف حیاط رفتم؛ اما نه دیواری بود و نه دری، همه جا صاف شده بود، نه حتی کوچه‌ای... و نه خانه‌ای. آتش به جانم افتاد چون از سرنوشت پسر و خانواده‌اش بی‌خبر بودم. فکر کردم زیر آوار مانده‌اند، ولی خانه‌شان معلوم نبود، گم شده بودم همه جا صاف بود. صاف فقط صدای گریه می‌شنیدم» (نگارنده)

مفاهیم به دست‌آمده از تحلیل این پاراگراف:

– ناراحتی از فقدان عزیزان / گم‌شدگی / عدم جهت‌یابی / حس ترس / نگرانی، ناامیدی و احساس درماندگی / غم و اندوه

جنبه اکتشافی دارد. مراحل شناسه‌گذاری در این روش شامل شناسه‌گذاری‌های باز^{۱۱۱}، محوری^{۱۱۲}، و گزینشی^{۱۱۳}.

مهم‌ترین امر در جریان شناسه‌گذاری «مقایسه کردن» است. از طریق مقایسه بین شناسه‌ها و مفاهیم استخراج‌شده، مفاهیم و مقولات مشابه و متفاوت انتخاب و دوباره دسته‌بندی می‌شوند تا مقولات جدید شناخته شوند. استراوس و کوربین (۱۹۹۸) دو نوع کلی مقایسه کردن را معرفی می‌کنند؛ اول مقایسه یک‌به‌یک اشیاء و رویدادها با یکدیگر است، تا شباهت‌ها و تفاوت‌های آنان روشن گردد که اساس دسته‌بندی‌ها است. نوع دوم مقایسه نظری است که در آن مقوله‌ها یا مفاهیم انتزاعی مقایسه می‌شوند.^{۱۱۴}

الف. شناسه‌گذاری باز: در این مرحله به دسته‌بندی کردن شناسه‌های مستخرج از یادداشت‌های کوتاه پژوهش اطلاق می‌شود که به نام نهادن و دسته‌بندی کردن مفاهیم منجر می‌شود. روش‌های مختلفی برای شناسه‌گذاری باز تعیین شده است.^{۱۱۴}

روش اول، تحلیل مصاحبه و مشاهدات اولیه با تحلیل خط به خط.

روش دوم، شناسه‌گذاری جمله یا پاراگراف. در اینجا این

سؤال پیش می‌آید که در این جمله یا پاراگراف، چه ایده مهمی نهفته است؟

سومین روش، گرفتن یک مفهوم از سند کامل با مشاهده یا مصاحبه است.

در مثال‌های «ت ۵» و «ت ۶» چگونگی شناسه‌گذاری باز را در جریان استخراج مفاهیم از داده‌های خام و روش تحلیل را تشریح شده است. «ت ۵» نمونه برداشت و استخراج مفاهیم از تحلیل خط به خط و «ت ۶» تحلیل یک پاراگراف را نشان می‌دهد.

در شناسه‌گذاری باز از دو استراتژی «سؤال کردن»^{۱۱۵} و «مقایسه کردن» برای استخراج مفاهیم استفاده می‌شود^{۱۱۶}؛

یعنی مفاهیم با مقایسه مداوم، از حیث شباهت‌ها و تفاوت‌ها دسته‌بندی می‌شوند که مقوله خوانده می‌شوند و سطح انتزاعی‌تر نسبت به مفاهیم دارند. به فرایند مقایسه مفاهیم دسته‌بندی و نام‌گذاری آن‌ها را مقوله‌بندی^{۱۱۷} می‌گویند. جریان «سؤال کردن» و «مقایسه کردن» در خصوص مقولات نیز ادامه می‌یابد تا پژوهشگر به مقولات کلی‌تر برسد.^{۱۱۸}

از سه روش برای نام‌گذاری مقولات استفاده می‌شود؛ استفاده از مفاهیم به‌کاررفته در نظریه‌های موجود تحت عنوان «مفاهیم برخاسته از نوشته»، نام‌گذاری از سوی پژوهشگر، و درنهایت

→ چهارچوب نظری با گزینش یک نظریه یا تلفیقی از چند نظریه و بیان فرضیات مبتنی بر آن به روش کمی، در پژوهش‌های کمی سنجیده می‌شود. در حالی که در چهارچوب مفهومی در مطالعات تفسیری کیفی مفاهیم اساس مورد مطالعه مطرح و تشریح می‌شود تا ارتباط میان مفاهیم و ایده‌ها و عناصر نظری تحقیق تبیین شود؛ بنا بر این ادبیات نظری، مطالعات پیشین، و تجربیات شخصی در طرح چهارچوب مفهومی مهم هستند (محمدپور، همان، ص ۷).
۹۷. محمدتقی ایمان و منیژه محمدیان، همان، ص ۴۱.
98. E.J. Trost, ibid.

99. deep interview
100. Semi-structure interview

۱۰۱. به طور مثال نک: حیدرعلی عابدی و دیگران، روش تحقیق در پرستاری و مامایی.

102. relocation

103. Public housing

104. L. Manzo & R. Kleit & D. Couch, ibid, p. 1860.

۱۰۵. در پژوهش باید همهٔ مصاحبه‌ها با اجازهٔ ساکنین ضبط و پیاده شوند که این پژوهش نیز از این امر مستثنی نیست.

ت ۸. جدول مفاهیم مقولات مقولات هسته‌ای پژوهش، مأخذ: Lisa Kinch Waxman, *More Than Coffee: An Exploration of People, Place, and Community with Implications for Design.*

- تشخیص شرایط، کنش‌ها و پیامدهای متنوع که با پدیده‌ها مرتبط هستند.

- ربط دادن یک مقوله با مقولات از خلال چگونگی ارتباط مقولات به هم.

- جستجو در داده‌ها تا مشخص کند چگونه مقولات اصلی با همدیگر مرتبط می‌شوند^{۱۲۰، ۱۲۱}.

در شناسه‌گذاری محوری از یک «مدل پارادایمی»^{۱۲۳} یا به تعبیری «مدل زمینه‌ای» استفاده می‌شود. مدل پارادایمی در تبیین و تشخیص یک پدیده از مقولاتی بر حسب شرایط علی^{۱۲۳} که موجب ایجاد آن پدیده شده است، زمینه‌ای^{۱۲۴} که پدیده را به وجود آورده، استراتژی‌ها یا تعاملاتی^{۱۲۵} که در برابر این پدیده اتخاذ می‌شوند، و پیامدهای^{۱۲۶} خاص ناشی از این پدیده، تشکیل می‌شود. تدوین مدل پارادایمی^{۱۲۷} در شناسه‌گذاری محوری نقش مهمی دارد و با توضیح و بیان منطقی مقولات،

مفاهیم به کاررفته از سوی مشارکت‌کنندگان که «شناسه‌های زنده» نامیده می‌شوند.^{۱۱۹}

ب. شناسه‌گذاری محوری: پس از مرحلهٔ شناسه‌گذاری، شناسه‌گذاری محوری در تحلیل داده‌ها انجام می‌شود که شامل فرایندی است که طی آن، مفاهیم به هم مرتبط و رابطهٔ میان آن‌ها تبیین می‌شود تا مقولات در شکل جدیدی ارائه شود. هدف اصلی شناسه‌گذاری محوری یکپارچه‌سازی مجدد داده‌هایی است که در فرایند شناسه‌گذاری شکسته شده‌اند. شناسه‌گذاری محوری، با برقراری ارتباط بین مقولات چندین کارکرد اصلی دارد:

- نشان دادن ویژگی مقولات و ابعاد آنچه با شناسه‌گذاری باز شروع شده است. بعضی از مقولات به شرایط پدیده‌ها اشاره دارند. بعضی یک پدیدهٔ خاص را نمایش می‌دهند و برخی به استراتژی‌ها و کنش متقابل در پاسخ به پدیدهٔ خاص اشاره می‌کنند.

مقولات هسته‌ای	مقولات	شناسه‌ها/ مفاهیم
ویژگی طراحی کالبدی	دکوراسیون	هنر/ نشانه‌ها و علائم/ فضای داخلی.
	جانمایی	راحتی/ پارک راحت/ محیط پیرامون/منظر/خدمات.
	شرایط محیطی	نورپردازی/ آکوستیک/ دما/ تمیزی
	چیدمان	دیدها/ جانمایی میزها
مردم	مستخدمین	جنسیت/ تحصیلات/ سن
	خصوصیات فردی	جنسیت/ تحصیلات/سن/ نژاد/ لباس پوشیدن
	ویژگی اجتماعی	ضوابط/ عزلت‌نشینی و خلوت/ آرامش ذهنی
	گونه‌شناسی مردم	خانواده/ بازنشسته/ نوجوان/ جوان/ دانش‌آموز/ مجردها
فعالیت	رویداد خاص	بازی/ موسیقی/ علائق گروهی
	خرید و فروش	دیدار/ استخدام/ مصاحبه/ تماس با گوشی همراه
	روابط اجتماعی	دیدار دوستان/ قرار ملاقات رسمی و غیررسمی/ صحبت کردن
	وقت‌گذرانی	تماشای مردم/ پرسه‌زنی/ خرید
	یادگیری	مطالعه/ نوشتن
	خوردن و آشامیدن	

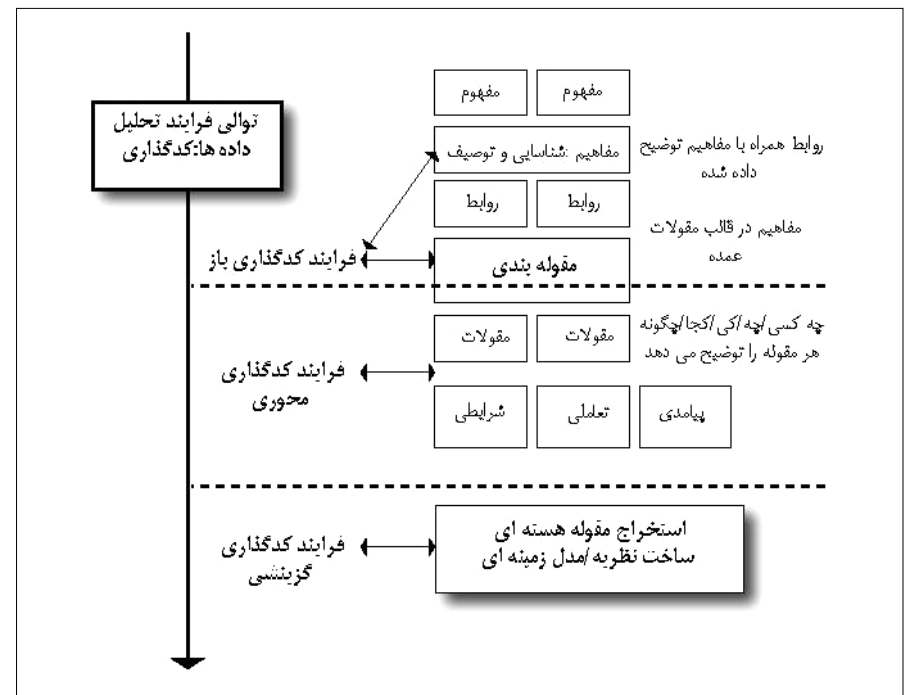
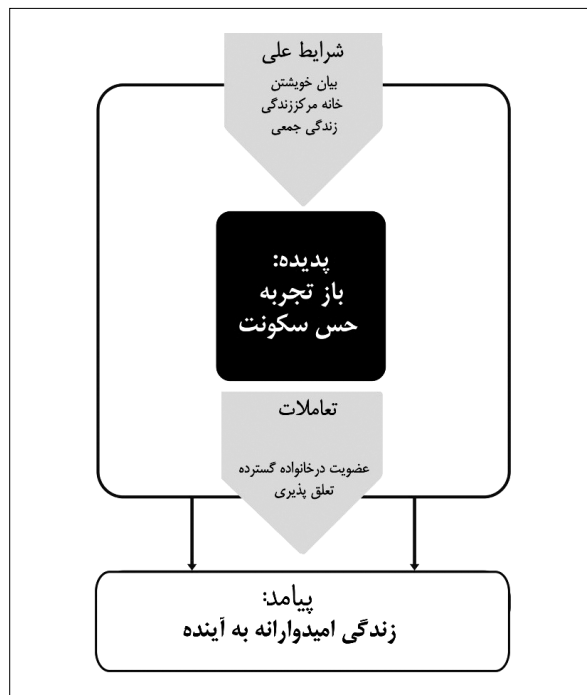
106. J. Morse & P. Field, *Nursing Research: The Application of Qualitative Approaches*, pp.180-192.

ت ۹ (راست). فرایند شناسه گذاری و تحلیل داده‌های پژوهش بر اساس نظریه زمین‌های، مأخذ: لک، همان. ت ۱۰ (چپ). مدل زمینه‌ای «بازتجربه حس سکونت» در ساکنان مجموعه نرگس بزم، مأخذ: لک، همان.

آن مقولات مؤثر در نظریه پردازی را شناسایی می‌گردند تا در قالب خط داستان^{۱۲۸} به هم دوخته شوند. خط داستان نیز به توضیح مفصل و جزء به جزء مقولات با ارجاع به یادداشت‌ها، خلاصه‌های استناد به نقل قول‌ها ساخته می‌شود و وظیفه آن توضیح منطقی و تحلیلی مقولات به دنبال هم است، تا هر کدام در ارتباط با دیگری و سپس در ارتباط با کل تنظیم شوند. این مرحله پیش‌زمینه شناسه گذاری گزینشی است.^{۱۲۹}

به طور مثال در یک رساله دکتری که به موضوع درک رابطه مکان و مردم در طراحی فضاهای نیمه عمومی (کافه‌های شهری) برای حضور بیشتر مردم به روش نظریه زمینه‌ای انجام شده، در جریان شناسه گذاری محوری مقولاتی چون ویژگی کالبدی مکان، مردم، و فعالیت به دست آمده‌اند. روش شناسه گذاری محوری این رساله در جدول «ت ۸» ارائه شده است.^{۱۳۰}

ج. شناسه گذاری گزینشی: شناسه گذاری گزینشی فرایند یکپارچه سازی مقولات و تصحیح و تدوین نظریه است. در مرحله شناسه گذاری باز، پژوهشگر به استخراج مفاهیم و مقولات و تعیین چگونگی دسته بندی آن‌ها می‌پردازد. در شناسه گذاری محوری، مقولات به طور نظام مند گسترش می‌یابند و به مقولات خردتر مرتبط می‌شوند.^{۱۳۱} در این مرحله پژوهشگر در نقش نویسنده ظاهر می‌شود که از مقولات، نوشته‌های شناسه گذاری شده، یادداشت‌های نظری، شبکه‌ها، و دیاگرام‌ها کمک می‌گیرد تا در شناسه گذاری گزینشی در جریان مداوم با یکپارچه سازی^{۱۳۲} مقولات مختلف در بستر زمان، نظریه سازی کند. مهم ترین بخش این مرحله شناسایی «مقوله هسته‌ای»^{۱۳۳} از میان مقولات است که سایر مقولات به صورت نظام مند با آن مرتبط می‌شود. مقوله هسته‌ای بیشترین قدرت تبیین نظریه را دارد.^{۱۳۴} شناسایی مقوله هسته‌ای با توجه به فهرست‌های

۱۰۷. نک: آزاده لک، بازآفرینی حس دل‌بستگی به مکان در محلات مسکونی بعد از زلزله: بم.

108. coding

۱۰۹. نک: انسلم استراوس و جولیت کوربین، مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای.

110. Open coding

111. Axial coding

112. Selective coding

۱۱۳. محمدتقی ایمان و منیژه محمدیان، همان، ص ۴۱.

۱۱۴. همان، ص ۴۳.

۱۱۵. معمولاً این سؤال‌ها هستند: در اینجا، مسئله چیست؟ چه پدیده‌هایی قابل بررسی است چه افرادی درگیرند؟ چه نقش‌هایی بازی می‌کنند؟ چه ارتباطی با هم دارند؟ چه جنبه‌هایی از پدیده بررسی شده و یا نشده‌اند؟ چه وقت؟ چه مدت؟ کجا؟ چه مقدار؟ به چه شدت؟ چه دلایلی مفروض هستند؟».

۱۱۶. اووه فلیک، همان، ص ۱۵۵.

117. Categorize

۱۱۸. نک: استراوس و کوربین، همان.

۱۱۹. محمدتقی ایمان و منیژه محمدیان، همان، ص ۴۳.

۱۲۰. یک محقق باید به این موضوع توجه داشته باشد که در تحلیل داده‌ها دو سطح تبیینی هست: ۱. کلمه‌هایی که پاسخ‌دهنده بیان کرده است، ۲. مفهومی که از مقولات استخراج می‌شود.

۱۲۱. نک: استراوس و کوربین، همان.

122. Paradigm model

123. Causal condition

ت ۱۱. جدول مفاهیم/ مقولات/ مقوله هسته‌ای پژوهش.

نظریه در اعماق مراحل انجام‌یافته، در حال رشد باشد.^{۱۳۶}
«ت ۹» فرایند شناسه‌گذاری باز، محوری، و گزینشی را در پژوهش طراحی شهری نشان می‌دهد. به طور مثال در تحقیقی در بررسی ادراک و تفسیر «حس مکان» در بازسازی‌های مسکونی بم، پس از کشف مقولات فرعی در قالب بیان خویشتن، خانه مرکز زندگی، زندگی جمعی، تعلق، عضویت در یک خانواده گسترده، و سکونت امیدوارانه به آینده استخراج شد، مقوله هسته‌ای تحت عنوان «بازتجرب< حس سکونت» در راستای شکل‌گیری مدل زمینه‌ای قرار گرفت^{۱۳۷} که در «ت ۱۰» و جدول «ت ۱۱» بدان پرداخته می‌شود.

در انتهای شناسه‌گذاری گزینشی و فرایند یکپارچه‌سازی مقولات و انتخاب مقوله هسته، نظریه زمینه‌ای تولید می‌شود. فرایند تبیین نظریه شامل مراحل زیر است:
- بیان و شرح طرح داستان.

- ارتباط دادن مقولات فرعی با مقولات هسته‌ای با استفاده از مدل زمینه‌ای.

شناسه‌گذاری، خلاصه کردن یادداشت‌ها و چگونگی ارتباط مقولات صورت می‌گیرد. در آخرین گام محقق با تعداد اندکی از مهم‌ترین مقولات استخراج‌شده و انتزاعی دست به ساختن نظریه می‌زند.^{۱۳۵}
معیارهای انتخاب مقوله هسته‌ای به شرح ذیل هستند:

۱. محوری باشد؛ یعنی مقولات دیگر بتواند به آن مرتبط شوند.
۲. در داده‌ها به صورت مداوم ظاهر شود؛ یعنی تقریباً همه موارد به مقوله هسته‌ای برگردند.
۳. تبیینی باشد و با ارتباط دادن مقولات رشد کند و منطقی و باثبات باشد.
۴. نام یا عنوانی که برای توصیف مقوله هسته‌ای استفاده می‌شود، باید به حد کافی انتزاعی باشد تا برای تحقیق در دیگر حوزه‌ها قابل استفاده شود و محقق را به سمت توسعه دادن یک نظریه کلی راهنمایی کند.
۵. همچنان که مفاهیم به صورت تحلیلی، در عمل یکپارچه‌سازی، در ارتباط با دیگر مفاهیم تصحیح می‌گردند،

مقوله هسته	نوع مقولات	مقولات	مفاهیم
بازتجربه حس سکونت	شرایط علی	بیان خویشتن	استقلال طلبی، اهمیت تجربه شخصی، رهایی از سلطه خانواده، چهارچوب نگرشی جامعه، تمایز کالبدی مجموعه، تمایز در شهرت، حس توانمندی اداره خانواده
	شرایط علی	خانه مرکز زندگی	آسایش فکر و جسم، امنیت و ایمنی، رهایی و راحتی، آرامش و صلح، دیدار دیگران در خانه، استقلال و شخصی‌سازی فضا
	شرایط علی	زندگی جمعی	رابطه عاطفی میان خانواده‌ها، حس اعتماد، همدلی و همدردی، دلگرمی از حمایت و کمک، همکاری متقابل، الفت میان اعضا.
	تعاملی	تعلق	حس ایمنی و امنیت، آسایش و راحتی، زیبایی مجموعه، راحتی خانه‌ها، خدمات مجموعه، مدیریت خوب مجموعه، فضای سبز، تمیزی و پاکیزگی، نیاز به حیاط مستقل
	تعاملی	عضویت در یک خانواده گسترده (نرگسی بودن)	داستان مشترک زندگی، هویت اجتماعی مشترک، خاطرات مشترک زنان و فرزندانشان، رابطه خواهرانه میان زنان، رابطه دوستانه میان بچه‌ها، حس مسئولیت اجباری، حس مسئولیت اختیاری، معماری خاص مجموعه، فعالیت‌های مشترک، اعتماد گروهی، آشنا بودن همه اعضا با هم، نگرانی از آمدن تازه‌واردها
	پیامد	زندگی با امید به آینده	نبود تهدید، حس ثبات و ماندگاری، حس مالکیت، حس مراقبت و حمایت (روانی)، مراقبت و نگه‌داری دائمی مجموعه

124. contextual condition
 125. interaction
 126. consequence
 ۱۲۷. این مدل محقق را به اندیشیدن درباره داده‌ها، به طور منظم و سیستماتیک و ربط آن‌ها به هم، با شیوه‌های پیچیده، توانا می‌کند.
 128. Story line
 ۱۲۹. احمد محمدپور، همان، ص ۱۰۳.
 ۱۳۰. نک:
 Lisa Kinch Waxman,
More Than Coffee: An Exploration of People, Place, and Community with Implications for Design.
 ۱۳۱. نک: استراوس و کوربین، همان.
 132. integration
 133. core category
 134. K. Chamberlain, *ibid.*
 ۱۳۵. محمدتقی ایمان و منیژه محمدیان، همان، ص ۴۴.
 ۱۳۶. استراوس و کوربین، همان، ص ۱۴۷.
 ۱۳۷. آزاده لک، «درک معنایی حس مکان بازسازی مسکونی بم».
 ۱۳۸. مهدی شهبازی، روش تحقیق کیفی.
 139. Validatin
 140. Creswell, *ibid*, p. 209.
 141. Triangulation
 142. *Ibid*, p. 191.
 143. Auditing
 144. Trustworthiness
 145. Naresh Pandit, "The Creation of Theory: A Recent Application of the Grounded Theory Method", p. 18.

- ارتباط دادن بین مقولات در این مرحله، در این مرحله اولویت اهمیت مقولات شناسایی می‌شود.
 - اعتباربخشی روابط بر اساس داده‌ها.
 - اصلاح و جرح و تعدیل بیشتر طرح داستان.^{۱۳۸}
 فرایند شناسه‌گذاری و تحلیل داده‌ها و نظریه‌پردازی را می‌توان به اجمال در «ت ۴» ملاحظه کرد.

۴.۳. اعتبارسنجی^{۱۳۹} پژوهش نظریه زمینه‌ای

اعتبارسنجی در پژوهش‌های کیفی معادل پایایی و روایی در روش‌های کمی است. برای بررسی روایی روش نظریه زمینه‌ای معمولاً از چند روش متعارف و مرسوم در این پژوهش استفاده می‌شود:

کنترل یا اعتبارسنجی توسط مشارکت‌کنندگان: در این روش از مشارکت‌کنندگان خواسته می‌شود تا یافته‌های کلی را ارزیابی کنند و درباره صحت آن به زعم خودشان نظر بدهند.^{۱۴۰}
 سه‌سوگیری^{۱۴۱}: سه‌سوگیری هم در روش‌های متفاوت گردآوری اطلاعات، هم در روش تحلیل و حتی نظریه‌های بررسی شده به اعتبارسنجی پژوهش نظریه زمینه‌ای کمک می‌کند.^{۱۴۲}
 استفاده از روش ممیزی^{۱۴۳}: در این زمینه از چند نفر از پژوهشگران که با روش نظریه زمینه‌ای و پژوهش‌های کیفی آشنایی دارند، خواسته می‌شود که مراحل مختلف گردآوری داده‌های انجام‌شده، شناسه‌گذاری، مفهوم‌سازی و استخراج سوالات را بررسی و نظرات خود را به پژوهشگر منتقل کنند.
 روایی نظریه حاصل از روش نظریه زمینه‌ای را نیز می‌توان بر اساس معیار قابلیت اعتماد^{۱۴۴} و تعمیم (معادل روایی در تحقیقات کمی) سنجید که با مقایسه با چهارچوب نظری موجود صورت می‌گیرد. مقایسه با چهارچوب‌های متضاد به‌نوعی روایی داخلی و مقایسه با چهارچوب‌های مشابه می‌تواند روایی خارجی نظریه مستخرج را بسجد و به امکان زمینه مناسب جهت تعمیم یافته‌های پژوهش در سایر زمینه‌ها بیفزاید.^{۱۴۵}

۴. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در تحقیقات کیفی مسیر حرکت، از مشاهدات آغاز و به انتزاع منجر می‌شود. روش‌شناسی نظریه زمینه‌ای نیز، با توجه به قابلیت آن در تبیین نظریه و طراحی مدل زمینه‌ای، از این قاعده مستثنی نیست. با توجه به نظر مردم در آفرینش مکان‌های موفق در تحقیقات طراحی شهری از یک سو و تأکید روش نظریه زمینه‌ای بر مصاحبه‌های عمیق و چگونگی ادراک انسان از سوی دیگر، می‌توان روش را روش متجانس برای درک و تفسیر مردم از مکان دانست و از آن بهره جست. چرا که پایه‌های طراحی شهری در رابطه انسان، معنا، چگونگی ادراک مکان، و مفهوم‌سازی قرار دارد.

نظریه زمینه‌ای را می‌توان توأمان از بعد عملی در طراحی و از بعد نظری در پژوهش‌های مربوط به طراحی شهری به کار گرفت. از یک سو، با استفاده از این روش می‌توان به چگونگی ادراک فضا/ مکان، معانی مستتر در مکان، و لایه‌های زیرین ذهنی کاربران مکان دست یافت و نتایج آن را در طراحی مکان به کار بست. از سوی دیگر، به نیاز ابزاری طراحی شهری به نظریه‌پردازی با تکیه بر ادراک مردم از شرایط جدید پاسخ داد. این امر با ورود مفاهیم و رویکردهای جدید در آفرینش مکان در طراحی شهری اهمیت ویژه‌ای می‌یابد، چرا که نیاز است تا مفاهیم بنیادین طراحی از دل شرایط و بستر محیطی خاص و با توجه به درک کاربران خاص استخراج شود (به طور مثال شرایط بازسازی بعد از بحران و تألمات روحی^{۱۴۶} / خلق مکان برای گروه‌های خاص مانند زنان، کودکان، و...). در اینجا نظریه زمینه‌ای به‌خصوص همچون ابزار تدوین و تبیین نظریه در خدمت طراحی شهری قرار می‌گیرد تا کشف مفاهیم جدید را از دل داده‌های مورد مطالعه آسان کند و درنهایت با بیان نظریه و مدل زمینه‌ای، امکانات نظری جدیدی را برای توسعه، بسط دانش، و بهره نظری^{۱۴۷} با ورود مفاهیم تازه به پیکره دانش موجود طراحی شهری از بعد نظری فراهم کند.

برآمده از روش نظریه زمینه‌ای به روش کیفی- تفسیرگرا و استفاده از روش قیاسی- استقرایی مستخرج از میدان مطالعه، می‌توان یک ردیف دیگر به این ماتریس ۲×۲ افزود. با توجه به فرایندی بودن این روش، موضوع نظریات منبعث از «نظریه زمینه‌ای» را می‌توان همجنس نظریات رویه‌ای^{۱۵۱} دانست چرا که به چگونگی^{۱۵۲} شکل‌گیری پدیده از بعد شرایط علی، زمینه‌ای، و مداخله‌گر اشاره می‌کند. مقولات تعاملی نیز، در حین تأثیر بر شکل‌گیری پدیده، شناخته می‌شوند. درنهایت رسیدن به مقولات پیامدی را می‌توان نتایج فرایند نظریه زمینه‌ای شناخت که به موضوع نظریه یا بعد «ماهوی»^{۱۵۳} نظریه‌ها اشاره دارند. از نظر جهت‌گیری فلسفی نیز، با توجه به فرایندی بودن روش نظریه زمینه‌ای برای درک چیستی^{۱۵۴} پدیده مورد نظر، می‌توان نوع نظریه را در زمره نظریات اثباتی^{۱۵۵} دسته‌بندی کرد و محصول نظری این روش را در جمله نظریات رویه‌ای- اثباتی یا ماهوی- اثباتی یا توأمان ماهوی- رویه‌ای- اثباتی برشمرد. چهارچوب مفهومی چندلایه گلکار نیز می‌تواند مرجع دیگری برای دسته‌بندی نظریه‌های حاصل روش نظریه زمینه‌ای باشد

در اینجا این سؤال مطرح می‌شود که نظریه حاصل از روش نظریه زمینه‌ای در میان نظریات طراحی شهری چگونه گونه‌بندی می‌شود؟ چرا که جایگاه نظریه منبعث از نظریه زمینه‌ای هم رویکرد قیاسی (دریافت نظریه) و هم استقرایی (تشریح و صورت‌بندی) و هم اعتبارسنجی (کنترل) دارد.^{۱۴۸} برای این امر می‌توان از دو منبع برای تبیین جایگاه نظریه به‌دست‌آمده در طراحی شهری استفاده کرد:

۱. گونه‌شناسی نظریه‌های طراحی شهری لنگ (ت ۱۲).^{۱۴۹}
 ۲. گونه‌شناسی نظریه‌های طراحی شهری گلکار.^{۱۵۰}
- لنگ در چهارچوب مفهومی خود برای گونه‌شناسی نظریه‌های طراحی شهری از دو بعد موضوع نظریه و جهت‌گیری فلسفی نظریه استفاده کرده است. با توجه به ماهیت نظریه‌های

موضوع نظریه	جهت‌گیری نظریه	
	اثباتی	هنجاری
رویه‌ای	●	
ماهوی	●	

146. PTSD

147. Contribution

۱۴۸. لیندا گروت، همان، ص ۱۸۲.

۱۴۹. نک: جان لنگ، آفرینش نظریه معماری.

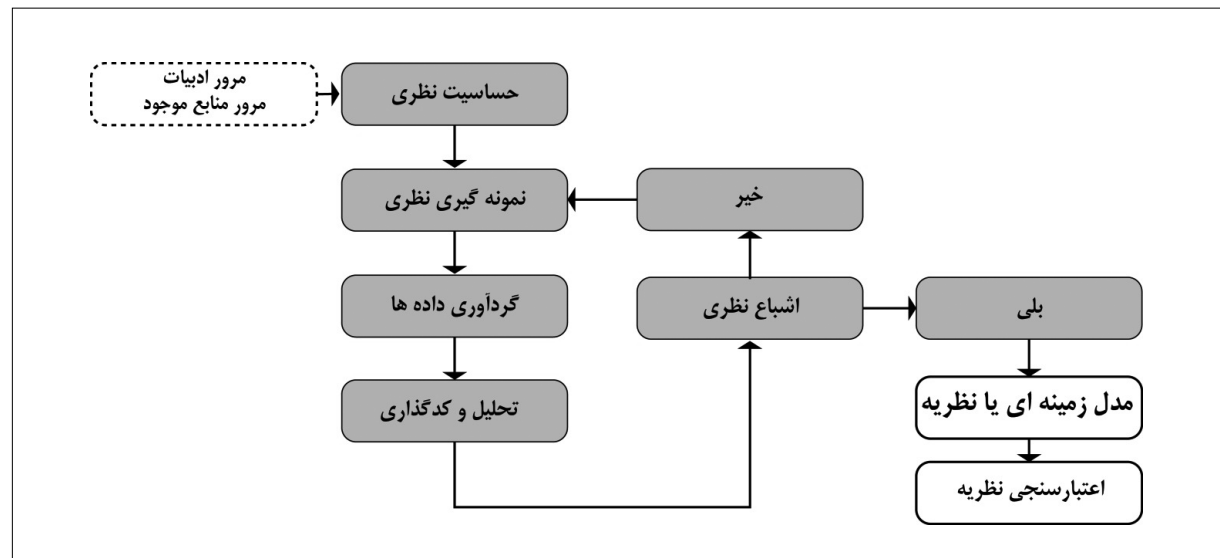
۱۵۰. نک: کوروش گلکار، «تئوری‌های طراحی شهری: تحلیل گونه‌شناختی تئوری‌ها».

۱۵۱. هدف این نظریه وصف، و توضیح فرایندهای طراحی شهری است. (گلکار، همان، ص ۳۰).

ت ۱۲ (بالا). گونه شناسی نظریه‌های طراحی شهری برآمده از روش نظریه زمینه‌ای بر اساس مدل لنگ، مأخذ: نگارنده، با اقتباس از:

Jon Lang, *Creating Architectural Theory: The Role of the Behavioral Sciences in Environmental*

ت ۱۳ (پایین). فرایند به هم مرتبط نمونه‌گیری، جمع‌آوری و کدگذاری داده‌ها برای رسیدن به نظریه، مأخذ: نگارنده. Design.

که شامل ابعاد زیر است^{۱۵۶}:

- جهت‌گیری فلسفی: که با توجه به ذات تفسیرگرایی روش نظریه‌زمینه‌ای می‌توان نظریات این روش را اثباتی دانست.
- موضوع نظریه: همان‌گونه که اشاره شد موضوع نظریه ماهوی یا رویه‌ای است و یا می‌تواند هر دو بعد را شامل شود.
- پایه‌های معرفتی: پایه‌های معرفتی نظریه‌زمینه‌ای در تفسیرگرایی اجتماعی یا ساختارگرایی اجتماعی قرار دارد.
- با توجه به نقش مردم و رابطه دادوستدی فرد و مکان، در این رویکرد مکان‌گرایی محیطی مبنای شکل‌گیری این نظریه‌ها هست.
- نقش استفاده‌کنندگان: با توجه به نقش مشارکت‌کنندگان در جایگاه منابع داده‌ای تحقیق و استقرا در تعمیم داده‌ها، نظریات به‌دست‌آمده رویکرد کثرت‌گرا دارند.
- سطح نظریه: با توجه به امکان تعمیم نظریه از سطح خرد به کلان و نقش این تعمیم در تدوین ماتریس شرایط^{۱۵۷} که از محصولات روش نظریه‌زمینه‌ای است^{۱۵۸}، این ماتریس خروجی روش نظریه‌زمینه‌ای به تعمیم این روش از سطح خرد به کلان کمک می‌کند.^{۱۵۹} پس می‌توان سطح مورد بررسی این نظریه را از مقیاس خرد (فضای شهری) تا شهر و منطقه نیز تعمیم داد.
- ابعاد فوق جایگاه نظریات منبعث از روش نظریه‌زمینه‌ای را در گونه‌شناسی نظریات طراحی شهری نشان می‌دهند. در انتها می‌توان ادعان داشت که در این پژوهش با هدف معرفی روش نظریه

152. How

۱۵۳. هدف این نظریه تبیین فرآورده طراحی شهری است. (همان، همان، ص ۳۱).

154. What

۱۵۵. هدف این نظریه تولید دانش بر پایه داده‌های عینی است که با وصف، تبیین، و پیش‌بینی پدیده سروکار دارد (همان، ص ۶۷).
۱۵۶. همان، ص ۸۶.

157. Conditional matrix

۱۵۸. این ماتریس کمک تحلیلی در نظر گرفته می‌شود تا پدیده مورد مطالعه به محدوده وسیعی از شرایط و نتایج مرتبط با موضوع مورد مطالعه ربط داده شود.
(نک: ایمان و محمدیان، روش‌شناسی تحقیقات کیفی).
۱۵۹. استراوس و کوربین، همان، ص ۲۰۲.

منابع و مأخذ

استراوس، انسلم و جولیت کوربین. مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه‌زمینه‌ای. ترجمه ابراهیم افشار، تهران: نشر نی، ۱۳۹۰.
ایمان، محمدتقی. روش‌شناسی تحقیقات کیفی، تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۱.

زمینه‌ای و روش‌شناسی و دسته‌بندی نظریات برآمده از روش در حیطه طراحی شهری تلاش شده است که به رواج بیشتر این روش به منزله روش مناسب طرح نظریه‌تبیینی در دانش‌های محیطی چون طراحی معماری، طراحی لنداسکیپ، و به‌خصوص طراحی شهری کمک کند و مسیر تحقیقات را که بیشتر در سلطه روش‌های کمی است، تغییر دهد. به دلیل ضعف مبانی و جدید بودن دانش در حیطه دانش‌های محیطی و مشخصاً طراحی شهری در کشورمان، به کارگیری این روش، در جامعه‌ای که در آن بیشتر نظریه‌ها از جوامع غربی اقتباس می‌شود، در بومی‌سازی نظریات مفید خواهد بود.

در این پژوهش با به‌کارگیری روایت استراوس- کوربین (۱۹۹۸) به دلیل کاربردی بودن آن تلاش شده است که روش «نظریه‌زمینه‌ای» را با بیان مثال‌هایی در پژوهش طراحی شهری کاربردی کند. می‌توان مراحل روش «نظریه‌زمینه‌ای» را این‌گونه خلاصه کرد که بعد از مطالعه ادبیات موجود و رسیدن به حساسیت نظری؛ نمونه‌گیری نظری، گردآوری داده‌ها، و شناسه‌گذاری و تحلیل هم‌زمان آغاز می‌شوند و تا مرحله اشباع نظری ادامه می‌یابند. در مرحله اشباع نظری، با کمک فرایند شناسه‌گذاری مدل یا نظریه ساخته می‌شود. پس از ساخته شدن نظریه، اعتبارسنجی نظریه ضروری است؛ بدین‌گونه که نظریه یا مدل زمینه‌ای به‌دست‌آمده در میدان مطالعه، در مقایسه با سایر نظریات در حوزه محیط انسان‌ساخت و طراحی شهری تأیید می‌شود. فرایند ساختن نظریه در روش نظریه‌زمینه‌ای به‌طور خلاصه در «ت ۱۳» نمایش داده شده است.

ایمان، محمدتقی و منیژه محمدیان. «روش‌شناسی نظریه‌بنیادی»، در فصلنامه روش‌شناسی علوم انسانی (حوزه و دانشگاه)، ش ۵۶ (پاییز ۱۳۸۷)، ص ۳۱-۵۴.

پویا، علیرضا و حسینه طباطبایی، «راهنمای کیفی پژوهش نظریه‌مفهوم‌سازی بنیادی»، در دوماهنامه توسعه نیروی انسانی پلیس، سال هشتم، ش ۳۷

London: Sage Publications, 2011.

Bonaiuto, Marino & Ferdinando Fornara & Mirilia Bonnes, "Indexes of Perceived Residential Environment Quality and Neighborhood Attachment in Urban Environments: A Confirmation Study on the City of Rome", in *Landscape and Urban Planning*, Vol. 65, Issues 1-2 (15 September 2003), pp. 41-52.

Bonaiuto, Marino & Giuseppe Carrus & Helga Martorella and Mirilia Bonnes. "Local Identity Processes and Environmental Attitudes in Land Use Changes: The Case of Natural Protected Areas", in *Journal of Economic Psychology*, No. 23 (2002), pp. 631-653.

Chamberlain, Kerry, *What Is Grounded Theory? Qualitative Research for the Human Science*, 1995, in <http://Kerlins.Net/Bobbi/Research/Qualresearch/Bibliography/Gt.Html>.

Creswell, John W. *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. 3rd Edition. Los Angeles: Sage Publications, Inc., 2009.

_____. *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches* (2nd ed.), Thousand Oaks, CA: Sage, 2007.

Dixon, John and Kevin Durrheim. "Dislocating Identity: Desegregation and the Transformation of Place". in *Journal of Environmental Psychology*, No. 24 (2003), pp. 455-473.

Gieryn, Thomas F. "A Space for Place in Sociology", in *Annual Review of Sociology*, No. 26 (2000), pp. 463-496.

Glaser, B. *Basics of Grounded Theory Analysis: Emergence v. Forcing*, Mill Valley, CA: The Sociology Press, 1992.

_____. *Doing Grounded Theory: Issues and Discussions*, Mill Valley, CA: Sociology Press, 1998.

Glaser, B. and A. Strauss. *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*, Chicago, IL: Aldine, 1967.

Hatley, Pamela Jo. *Preserving Place: A Grounded Theory of Citizen Participation in Community-Based Planning*, in <http://scholarcommons.usf.edu/etd>, 2013.

Kelly, John. "A Proposition for a Construction Research Taxonomy", in Khosrowshahi, F (Ed.), *Proceedings 20th Annual ARCOM Conference*, 1-3 September 2004, Edinburgh, UK. Association of Researchers in Construction

مهر و آبان ۱۳۹۰، ص ۱۱-۳۸.

دانایی فرد، حسن. روش‌شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع، تهران: انتشارات صفار، ۱۳۸۳.

شهبازی، مهدی. روش تحقیق کیفی، در www.spssx.com/q.pdf.

شیری، حامد. روش‌شناسی تئوری زمینه‌ای، کارنوشت دوره دکتری، گروه جامعه‌شناسی دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۷.

عابدی، حیدرعلی و نازآفرین حسینی و محسن شهریاری و مجید کاظمی و ماهرخ کشوری، روش تحقیق در پرستاری و مامایی، اصفهان: دانشگاه آزاد اسلامی (خوراسگان)، ۱۳۸۷.

فلیک، اووه. درآمدی بر تحقیق کیفی، ترجمه هادی جلیلی، تهران: انتشارات: نشر نی، ۱۳۸۷.

گروت، لیندا. روش‌های تحقیق در معماری، ترجمه علیرضا عینی‌فر. مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۸۶.

گلکار، کوروش. آفرینش مکان پایدار، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۰.

_____. «تئوری‌های طراحی شهری: تحلیل گونه‌شناختی تئوری‌ها»، در صفه، ش ۲۹ (پاییز و زمستان ۱۳۷۸)، ص ۱۶-۳۳.

لک، آزاده. بازآفرینی حس دلبستگی به مکان در محلات مسکونی بعد از زلزله: بم، پایان‌نامه دکتری، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۲.

_____. «درک معنایی حس مکان در بازسازی مسکونی بعد از زلزله: بم»، در فصلنامه علمی-پژوهشی مسکن و محیط روستا، (در حال چاپ).

لنگ، جان. آفرینش نظریه معماری: نقش علوم رفتاری در طراحی محیط، ترجمه علیرضا عینی‌فر، دانشگاه تهران، ۱۳۹۱.

محمدپور، احمد. تجربه نوسازی: مطالعه تغییر و توسعه در هورامان با روش نظریه زمینه‌ای، تهران: نشر جامعه‌شناسان، ۱۳۹۲.

منصوریان، یزدان. «گراند تئوری: نظریه‌سازی استقرایی بر اساس داده‌های واقعی»، در فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت، (۱۳۸۶).

هالووی، ایمی. روش تحقیق کیفی در پرستاری، ترجمه حیدرعلی عابدی، تهران: انتشارات بشری، ۱۳۸۵.

Alexandre, Laura. *Meaning of Place: Exploring Long-term Residents Attachment to the Physical Environment in Northern New Hampshire*, PhD thesis in https://etd.ohiolink.edu/ap:10:0::NO:10:P10_ETD_SUBID:48014, 2008.

Birks, M. & J. Mills. *Grounded Theory: A Practical Guide*.

- Application of the Grounded Theory Method", in *The Qualitative Report*, 2 (4) (1996), pp. 1-20.
- Patterson, Michael E. & Daniel R. Williams. "Maintaining Research Traditions on Place: Diversity of Thought and Scientific Progress", in *Journal of Environmental Psychology*, No. 25 (2005), pp. 361-380.
- Pretty, Grace & Heather M. Chipuer & Paul Bramston, "Sense of Place Amongst Adolescents and Adults in two Rural Australian Towns: The Discriminating Features of Place Attachment, Sense of Community and Place Dependence in Relation to Place Identity", in *Journal of Environmental Psychology*, No. 23 (3) (fall 2003), pp. 273-287.
- Runeson, K.G. & M. Skitmore. "Scientific Theories", in Andrew Knight & Les Ruddock (eds), *Advanced Research Methods in the Built Environment*, Wiley-Blackwell, Oxford, UK, 2008, pp. 75-85.
- Seamon, David. "A Way of Seeing People and Place: Phenomenology in Environment-Behavior Research", in Wapner, S. & J. Demick & T. Yamamoto & H. Minami, (eds.), *Theoretical Perspectives in Environment-Behavior Research*, New York: Plenum, 2000, pp. 157-78.
- Stedman, Richard C. "Is it Really Just a Social Construction? The Contribution of the Physical Environment to Sense of Place", in *Society and Natural Resources*, No.16 (2003).pp. 671-685.
- Trost, J. "Research Note: Statistically Nonrepresentative Stratified Sampling: A Sampling Technique for Qualitative Studies", in *Qualitative Sociology*, 9 (1) (1986), 54- 57.
- Waxman, Lisa Kinch. *More Than Coffee: An Exploration of People, Place, and Community with Implications for Design*, PhD thesis, in <http://diginole.lib.fsu.edu/etd/1228/>. 2004.
- Management, Vol. 2 (2004), pp.1175-86.
- Lang ,Jon. *Creating Architectural Theory: The Role of the Behavioral Sciences in Environmental Design*, New York: Van Nostrand, 1987.
- Manzo, Lynn. "For Better or Worse: Exploring the Multiple Dimensions of Place Meaning", in *Journal of Environmental Psychology*, No. 25 (1) (2005), pp. 67-86.
- Manzo, Lynn. C. & Rachel G. Kleit & Dawn Couch. "Moving Once is Like Having your House on Fire Three Times: The Experience of Place and Displacement Among Residents of a Public Housing Site", in *Urban Studies*, No. 45 (9) (2008), pp. 1855-1878.
- Milligan, Melinda. "Displacement and Identity Discontinuity: The Role of Nostalgia in Establishing New Identity Categories". In *Symbolic Interaction*, No. 26 (2003), pp. 381- 403.
- Moore. Jeanne, "Placing Home in Context", in *Journal of Environmental Psychology*, No. 20, (2000), pp. 207-217.
- Morse, Janice M & Peggy Anne Field. *Nursing Research: The Application of Qualitative Approaches*, Nelson Thornes, 1996.
- Morse. Janice, Lyn Richards. *Readme First for a User's Guide to Qualitative Methods*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage, 2000.
- Newman, W. Lawrence. *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*, USA: Allen & Bacon, 1997.
- Norberg-Schulz, Christian. *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, New York: Rizzoli, 1980.
- Pandit, Naresh. "The Creation of Theory: A Recent